

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИН МИРА

УДК 811.161.2'367:378.147.214

ТАКИЙ НЕПРОСТИЙ ЗБІГ

Ачилова В. П.

*Таврійська академія (структурний підрозділ)
Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського, Сімферополь
e-mail: achilovavp@mail.ru*

У статті описано й прокоментовано типові моделі складних речень зі збігом сполучних засобів, подано зразки структурних схем таких речень, запропоновано формулювання правил уживання коми на межі сполучних засобів і методичні роз'яснення до них.

Ключові слова: складне речення, складнопідрядне речення з послідовною підрядністю, складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю, багатокомпонентне складне речення із сурядністю і підрядністю, збіг сполучників, пунктуація, методика.

ВСТУП

Тривала практика викладання дисципліни «Сучасна українська мова. Синтаксис. Пунктуація» показує, що проблемними для студентів є речення зі збігом сполучних засобів – підрядних або ж сурядних і підрядних.

Як зазначає К. Ф. Шульжук, уперше з належною повнотою синтаксичну структуру речень з двома контактними розташованими підрядними сполучниками дослідив О. Є Вержбицький. Також вивчали такі речення І. К. Кучеренко, Г. Н. Ключов, Н. С. Валгіна, Г. Ф. Калашникова, Г. Ф. Гаврилова, Г. П. Уханов, К. Ф. Шульжук та ін. [історію питання див.: 12, с. 70–74].

Однак у сучасній навчальній та навчально-методичній літературі для вищої школи не знаходимо зразків розбору речень зі збігом сполучних засобів, потребує, на нашу думку, детальнішого розгляду й пунктуація на межі сполучних засобів, оскільки синтаксична будова таких речень і їхнє пунктуаційне оформлення узалежнені.

Тому **актуальними** є методичні поради щодо аналізу складних речень з контактним розташуванням сполучних засобів і пунктуації в таких структурах.

Мета статті – полегшити студентам засвоєння теоретичних відомостей про складні речення з контактними розташованими сполучними засобами і виробляти практичні навички розбору та пунктуаційного оформлення таких речень.

Завдання розвідки: описати й прокоментувати типові моделі складних речень зі збігом сполучних засобів; подати структурні схеми таких речень; з'ясувати пунктуацію на межі сполучних засобів; показати студентам

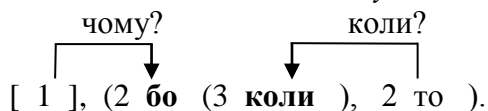
узалежненість між структурою різних складних речень із контактено розташованими сполучними засобами та пунктуацією в них.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

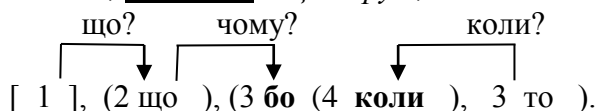
Сполучні засоби можуть контактувати в реченнях різної синтаксичної будови.

1. Як відомо, збіг сполучних засобів є однією з особливостей багатокомпонентних складнопідрядних речень з послідовною підрядністю. Найчастіше це конструкції з такими двома контактено розташованими підрядними сполучниками: *бо коли, бо поки, бо хоч, бо як, бо якби, що коли, що поки, що хоч, що чим, що як, що якби* тощо [13, с. 318]: *Я думаю, що коли б я був художником, то намалював би зовсім інший міст* (К. Гордієнко). Рідше трапляються речення з підрядним сполучним словом і сполучником: *У лісах є таке зілля, що як коса потрапить на нього, то розсиплеться на мак* (С. Пушик).

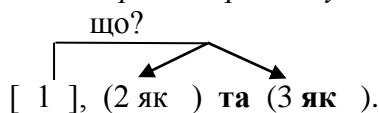
Креслячи схеми складнопідрядних речень, слід мати на увазі, що підрядні сполучні засоби входять до складу підрядних частин і розташовані, як правило, на їхньому початку [8, с. 310]. Тому в разі збігу підрядних сполучних засобів другий з них розташований перед своєю підрядною частиною, а перший стосується подальшої підрядної. Це значить, що підрядна другого ступеня стоїть безпосередньо після сполучного засобу підрядної першого ступеня, тобто усередині цієї підрядної, що й відображаємо в структурній схемі речення. Наприклад: ¹Знаю, ²бо ³коли ми жили в Києві, ²то в нас студенти-поляки квартирували (В. Канівець).

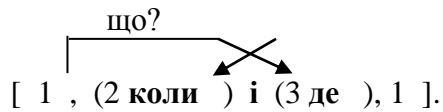
Збігатися можуть сполучні засоби й підрядних подальших ступенів, наприклад, другого і третього: ¹Ви скажете своєму пану, ²що заплати не бажаяю, ³бо ⁴коли я що дарую, ³то назад не одбираю (Леся Українка).

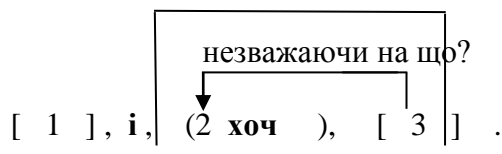
2. Контактують можуть сурядний і підрядний сполучні засоби в складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю, якщо однорідні супідрядні частини поєднані сурядним сполучником. Наприклад: ¹Професор розповів, ²як гори нейтралізують дію радіоактивного опромінення та ³як високогір'я використовують для лікування анемії (Із журналу).

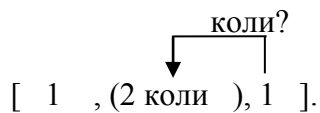
Якщо зміст суміжних супірядних частин тотожний, то його не дублюють, у цьому разі збігаються три сполучні засоби – два підрядні і сурядний між ними. Наприклад: ¹Григорій хотів спитати, ²коли і ³де старий запорожець учився латини, ¹але не встиг (В. Шевчук).

4. Збіг сполучних засобів можливий у багатокомпонентних реченнях з основним сурядним зв'язком і допоміжним підрядним, якщо підрядна частина передує головній. Наприклад: ¹Вони мовчки здіймалися вгору, ²хоч була вже ніч, ³Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя (М. Коцюбинський).

4. Ще одним типом речень з контактено розташованими сполучниками є конструкції, у яких підрядна стоїть усередині головної після сурядного сполучника, що поєднує однорідні присудки. У схемі складного речення такий сурядний сполучник не є структурним елементом, тому не відображений. Наприклад: ¹Він прокинувся увечері, довго тив чай, ²а коли зовсім стемніло, ¹став збиратися у свою п'яту вилазку (Л. Первомайський).

У більшості посібників є лише загальні відомості про пунктуацію в складних реченнях між контактено розташованими сполучними засобами [4, с. 140–141; 10, с. 142; 5, с. 138; 9, с. 117]. Більше інформації про це знаходимо в посібнику В. Ф. Чукіної та ін. [11, с. 161–162], а також у роботах з роз'ясненням російської пунктуації [7, с. 135–136; 6, с. 227–228, с. 230–232]. З урахуванням зазначених напрацювань вважаємо доцільним такий обсяг правил [1, с. 140]:

У складному реченні в разі збігу сполучників кому між ними або ставлять, або не ставлять.

Кому с т а в л я т ь (і роблять паузу):

1) між двома підрядними сполучниками чи сполучним словом і підрядним сполучником, якщо вилучення або переміщення другої (внутрішньої) підрядної частини не вимагає перебудови першої підрядної частини (практично це можливо, коли за внутрішньою підрядною частиною не йде другий складник парного сполучника – сполучник-корелят **то** [3, с. 149]):

Соломія міркувала, **що, коли** брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися (М. Коцюбинський) [вилучення або переміщення внутрішньої підрядної частини *коли брати у ліву руку* не вимагає перебудови першої підрядної частини *що плавні мусять швидко скінчитися*];

2) між сурядним сполучником, що поєднує два однорідні присудки, та підрядним сполучником чи сполучним словом, якщо вилучення підрядної частини не вимагає перебудови головної частини і не міняє змісту речення: Богдан поставив ринку біля коша **і, хоча** йому було не до їжі, заглянув у розсохлу від років скриню (М. Стельмах) [вилучення підрядної частини *хоча йому було не до їжі* не порушує структури і змісту головної частини *Богдан поставив ринку біля коша і заглянув у розсохлу від років скриню*];

3) між сурядним сполучником, що поєднує дві предикативні частини, та підрядним сполучником чи сполучним словом, якщо вилучення підрядної частини не вимагає перебудови головної частини і не міняє змісту речення: Закінчили обмолот пшениці, **і, поки** тік приготують до обмолоту жита, Левко був вільний (О. Десняк) [вилучення підрядної частини *поки тік приготують до обмолоту жита* не порушує структури і змісту головної частини *Левко був вільний*, а також не порушує семантичних відношень між предикативними частинами: *Закінчили обмолот пшениці, і Левко був вільний*].

Кому не ставлять (і не роблять паузи):

1) на початку речення між сурядним приєднувальним сполучником, що надає контактну розташованому підрядному сполучному засобові більшої виразності [2, с. 11], і цим підрядним засобом (сполучником чи сполучним словом): **А щоб** збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух статить (Т. Шевченко); **Але як тільки** проїхали ще трохи ..., Сивоок взявся за своє (П. Загребельний);

2) між сурядним сполучником і підрядним сполучним засобом, якщо сурядний сполучник поєднує однорідні супідрядні частини: Друзі вирішили зустрітися **або коли** скінчиться навчальний рік, **або коли** всі з'їдуться на конференцію (3 газети). Творець людину вивів на дорогу, що без початку **і що** без кінця (О. Тарнавський);

3) між двома підрядними сполучниками чи сполучним словом і підрядним сполучником, якщо вилучення або переміщення внутрішньої підрядної частини вимагає перебудови головної для неї частини, тобто якщо після внутрішньої підрядної частини йде другий складник парного сполучника – сполучник-корелят **то**: Дід Тиміш ясно сказав, **що коли** снігу багато, **то** це не інакше, як на врожай (Остап Вишня) [вилучення або переміщення внутрішньої підрядної частини *коли снігу багато* неможливе, бо поруч стоять обидва складники парного сполучника **що ... то**: Дід Тиміш ясно сказав, **що то** це не інакше, як на врожай];

4) між сурядним єднальним сполучником, що поєднує два однорідні присудки, і підрядним сполучником, якщо вилучення підрядної частини вимагає перебудови головної частини (оскільки вона містить сполучник-корелят **то**): *Олена на ті посиденьки не ходила **і коли** наставав вечір, **то** залишалася дома прясти* (Г. Тютюнник) [вилучення або переміщення підрядної частини *коли наставав вечір* неможливе, бо в головній є другий складник парного сполучника – сполучник-корелят **то**: *Олена на ті посиденьки не ходила **і то** залишалася дома прясти*];

5) між сурядним протиставним сполучником (**а, але, однак** і т. ін), що поєднує два однорідні присудки, і підрядним сполучником, бо вилучення підрядної частини порушує семантико-синтаксичні відношення між однорідними присудками: *Джмелик гнав коня бугром, **а коли** спустився в Данелевську долину, зупинив* (Г. Тютюнник) [вилучення підрядної частини *коли спустився в Данелевську долину* неможливе, бо робить алогічними семантико-синтаксичні відношення між однорідними присудками: *Джмелик гнав коня бугром, **а зупинив***];

б) між сурядним протиставним сполучником (**а, але, однак** і т. ін), що поєднує дві предикативні частини, і підрядним сполучником, бо вилучення підрядної частини *а*) вимагає перебудови головної частини (оскільки вона містить сполучник-корелят **то**) або ж *б*) міняє зміст речення чи робить його алогічним: *а) Весна йому теж здається дівчиною, **але коли** веселка живе на хмарі, **то** весна ходить по землі* (М. Стельмах) [вилучення або переміщення підрядної частини *коли веселка живе на хмарі* неможливе, бо в головній частині є другий складник парного сполучника – сполучник-корелят **то**: *але **то** весна ходить по землі*]; *б) На повітках сиділи ворони, **а коли** він* [Степан] *стукнув хвірткою, вони важко знялися вгору* (В. Шевчук) [вилучення або переміщення підрядної частини *коли він стукнув хвірткою* неможливе, бо змінює зміст речення: *На повітках сиділи ворони, **а** вони важко знялися вгору*].

ВИСНОВКИ

Отже, будова складного речення з контактено розташованими сполучними засобами, їхній синтаксичний розбір і пунктуаційне оформлення узалежнені. Методичні поради допоможуть студентам засвоїти теоретичні відомості про складні речення зі збігом сполучних засобів, виробити практичні навички синтаксичного розбору та вживання коми на межі сполучних засобів.

Список літератури

1. Ачилова, В. П. Синтаксис і пунктуація української мови. Таблиці, схеми, зразки розбору : [навч. посіб.] / В. П. Ачилова. – Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2013. – С. 64–73.
2. Городенська, Катерина. Граматичний словник української мови. Сполучники. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

3. Городенська, К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
4. Довідник з українського правопису / А. А. Бурячок, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, Н. І. Тоцька. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Рад. шк., 1984. – 280 с.
5. Житар, Ірина. Українська мова : Синтаксис і пунктуація : [навч. пос.] / Ірина Житар, Тетяна Матвійчук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 240 с.
6. Наумович, А. Н. Современная русская пунктуация : [учебн. пос. для студентов филол. фак. вузов] / А. Н. Наумович. – Мн. : Выш. шк., 1983. – 256 с.
7. Розенталь, Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке : Для работников печати / Д. Э. Розенталь. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Книга, 1985. – 336 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
9. Українська орфографія, пунктуація, грамати́ка та стилістика в таблицях і схемах / укл. О. М. Журенко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 192 с.
10. Український правопис. – 4-тє вид., випр. й доповн. – К. : Наук. думка, 1999. – 240 с.
11. Чукіна, В. Ф. Український правопис у таблицях і схемах : [навч. посіб.] / В. Ф. Чукіна, О. М. Почтаренко, Г. С. Почтаренко. – вид. 2-ге, випр. – К. : ТОВ «ВП Логос-М», 2012. – 176 с. (серія «Бібліотека школяра»)
12. Шульжук, К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові : [монографія] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища шк. Гол. вид-во, 1988. – 183 с.
13. Шульжук, К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. 2-ге вид., доп. – К.: Академія, 2010. – 408 с. (серія «Альма-матер»).

ТАКОЕ НЕПРОСТОЕ СОСЕДСТВО

Ачилова В. П.

В статье описаны и прокомментированы модели сложных предложений с контактно расположенными союзными средствами (подчинительными или сочинительным и подчинительным): сложноподчиненное с последовательным подчинением, сложноподчиненное с однородным соподчинением, полипредикативное с сочинением и подчинением, сложноподчиненное с однородными сказуемыми в главной части. Приведены образцы структурных схем данных предложений. Предложены формулировки правил постановки запятой на стыке союзных средств и методические разъяснения к ним.

Ключевые слова: сложное предложение, сложноподчиненное предложение с последовательным подчинением, сложноподчиненное предложение с однородным соподчинением, полипредикативное предложение с сочинением и подчинением, контактное расположение союзных средств, пунктуация на стыке союзных средств, методика.

SUCH A DIFFICULT JUNCTION

Achilova V. P.

The models of complex sentences with a contact positioned conjunction means (subordinative or coordinative and subordinative): complex sentence with consecutive subordination, complex sentence with a homogeneous subordination, polypredicative sentence with parataxis and hypotaxis, complex sentence with homogeneous predicates in the main part are describes and commented in the article. The examples of structural diagrams of these sentences are presented. The formulations of the rules of setting a comma at the junction of conjunction means and methodological explanations to them are proposed.

Key words: complex sentence, complex sentence with consecutive subordination, complex sentence with a homogeneous subordination, polypredicative sentence with parataxis and hypotaxis, contact positioned conjunction means, punctuation пунктуація at the junction of conjunction means, methodology.